כיתה ו' | הלכה · חמ"ד · מקור חיים | שיעור 2 מתוך 4 | 45 דק'

דברים יא, יג-יד; משנה תענית א, א, ג; תענית ב ע"א; שו"ע או"ח קיד, א, ה; קיז, א, ה

"משיב הרוח ומוריד הגשם": הזכרת גשמים ושאלת גשמים

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יבחינו בין "הזכרה" ("משיב הרוח ומוריד הגשם", בברכה השנייה של העמידה) לבין "שאלה" ("ותן טל ומטר לברכה", בברכת השנים).
- התלמידים ידעו מתי מתחילים ומתי מפסיקים להזכיר ולשאול גשמים בארץ ישראל (שו"ע קיד, א; קיז, א), ויסבירו לפי המשנה (תענית א, ג) למה מחכים לז' במרחשוון.
- התלמידים יכירו את העיקרון של מה עושה מי ששכח (שו"ע קיד, ה; קיז, ה).
- התלמידים יקשרו בין גשם לתפילה: "עבודה שבלב" ו"מפתח של גשמים" (תענית ב ע"א).

❓ השאלה הגדולה של היחידה

מה מחבר אותי, דרך התפילה והשבת, אל הציבור, אל הארץ ואל הבית?

בכל שיעור התלמידים מוסיפים שורה ל"מפת החיבורים" של הכיתה (שלושה עיגולים על הלוח או על בריסטול: ציבור · ארץ · בית): מה למדנו היום, לאיזה עיגול זה שייך, ולמה. בסוף היחידה רואים שכל דין קטן מחבר אותנו למשהו גדול.

📘 בספר התלמיד

בספר **"קיצור שולחן ערוך – מקור חיים לתלמידים"** (מכון סולמות), פרק ט"ו-ט"ז: הזכרת גשמים ושאלת גשמים. השיעור כאן הוא שיעור מקורי של "המורה החדש" ועומד בפני עצמו: כל הדינים מובאים ממקורות שאפשר לפתוח בספריא (קישורים בסוף העמוד), ואפשר ללמד אותו עם הספר או בלעדיו.

🧪 פתיחה

מקרינים או מביאים שתי תמונות: אדמה יבשה וסדוקה, ואותו מקום ירוק אחרי גשם. שואלים: למי בארץ חשוב הגשם? (חקלאים, הכנרת, הנחלים, החיות, כולנו.) מה קורה בשנה שחונה?

ואז שאלת בלש: "בשבועות האחרונים נוספו לתפילת העמידה מילים חדשות. מי שם לב? אילו מילים, ובאיזה מקום בתפילה?" כותבים על הלוח מה שהתלמידים זוכרים, ומגלים שיש שני מקומות שונים, ושלא התחילו לומר אותם באותו יום.

📖 הסבר למורה

בתפילת העמידה יש שני דברים שונים על הגשם: **הזכרה** ו**שאלה**. הזכרה היא שבח: "מַשִּׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם" בברכה השנייה (ברכת הגבורות, "מחיה המתים"), שבה מתארים את גבורת ה'. המשנה קוראת לזה "גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים" (תענית א, א). מתחילים להזכיר בתפילת מוסף של שמיני עצרת ("יום טוב האחרון של חג") ומפסיקים בתפילת מוסף של היום הראשון של פסח (שו"ע קיד, א).

שאלה היא בקשה: "וְתֵן טַל וּמָטָר לִבְרָכָה" בברכת השנים ("ברך עלינו"). בארץ ישראל מתחילים לשאול מליל ז' במרחשוון, ושואלים עד תפילת מנחה של ערב פסח (שו"ע קיז, א). בחוץ לארץ מתחילים בתאריך אחר, שישים יום אחרי "תקופת תשרי" (שם).

למה מחכים? המשנה (תענית א, ג) מביאה את דעת רבן גמליאל: "בְּשִׁבְעָה בוֹ, חֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם אַחַר הֶחָג, כְּדֵי שֶׁיַּגִּיעַ אַחֲרוֹן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לִנְהַר פְּרָת". בזמן המקדש עלו לרגל לירושלים בסוכות, ומי שגר הכי רחוק, ליד נהר פרת, היה צריך זמן רב כדי לחזור הביתה (המשנה נותנת לו חמישה עשר יום אחרי החג). לא מבקשים גשם עד שגם הוא יגיע בלי להירטב בדרך. (ההלכה כרבן גמליאל, ולכן שואלים בז' במרחשוון; שו"ע קיז, א.)

ומה עם ההזכרה, שמתחילה כבר בשמיני עצרת? במשנה (תענית א, א) רבי יהושע טוען שגשם בחג הוא "סִימַן קְלָלָה" (אי אפשר לשבת בסוכה), ורבי אליעזר עונה: "לֹא אָמַרְתִּי לִשְׁאוֹל, אֶלָּא לְהַזְכִּיר". כבר המשנה מבחינה בין לשבח לבין לבקש.

למה מבקשים גשם דווקא בתפילה? הגמרא (תענית ב ע"א) לומדת מהפסוק "וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם" (דברים יא, יג) שתפילה היא "עבודה שהיא בלב", ובפסוק שאחריו כתוב "וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ". עוד אומר שם רבי יוחנן: שלושה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו לשליח, ואחד מהם "מפתח של גשמים".

מי ששכח: בימות הגשמים, מי שלא אמר "מוריד הגשם" חוזר; אבל אם אמר "מוריד הטל", אינו חוזר (שו"ע קיד, ה). מי ששכח "ותן טל ומטר" ונזכר לפני ברכת "שומע תפילה", אומר אותו בתוך "שומע תפילה"; נזכר אחרי כן, חוזר לברכת השנים, ואם כבר סיים את התפילה חוזר לראש התפילה (שו"ע קיז, ה).

זרמים: נכתב לממלכתי-דתי. בממלכתי אפשר ללמד את המשנה בתענית כשיעור על הקשר בין לוח השנה העברי, החקלאות בארץ והדאגה לעולי הרגל, בלי דיני "מי ששכח".

⚖️ **שימו לב:** הדינים בשיעור מוצגים "לפי" המקור שצוין לידם (משנה, גמרא, רמב"ם, שולחן ערוך, קיצור שולחן ערוך). כאשר יש מנהגים שונים הם מוצגים זה לצד זה. כל קהילה נוהגת לפי פסיקת הרב שלה ולפי מנהג המשפחה, ובשאלה מעשית שואלים את הרב. כדאי לומר זאת לתלמידים במפורש.

📜 המקורות (מתוך ספריא)

דברים יא, יג-יד

> וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ

משנה, תענית א, א

מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִיּוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל חָג. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, מִיּוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חָג. אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. הוֹאִיל וְאֵין הַגְּשָׁמִים אֶלָּא סִימַן קְלָלָה בָּחָג, לָמָּה מַזְכִּיר. אָמַר לוֹ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, אַף אֲנִי לֹא אָמַרְתִּי לִשְׁאוֹל, אֶלָּא לְהַזְכִּיר מַשִּׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם בְּעוֹנָתוֹ

משנה, תענית א, ג

בִּשְׁלשָׁה בְמַרְחֶשְׁוָן שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים. רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, בִּשְׁבְעָה בוֹ, חֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם אַחַר הֶחָג, כְּדֵי שֶׁיַּגִּיעַ אַחֲרוֹן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לִנְהַר פְּרָת

תלמוד בבלי, תענית ב ע"א (קטע)

"לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם", איזו היא עבודה שהיא בלב – הוי אומר: זו תפלה. וכתיב בתריה: "ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש"

תלמוד בבלי, תענית ב ע"א (קטע נוסף)

אמר רבי יוחנן: שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה, ומפתח של תחיית המתים

שולחן ערוך, אורח חיים קיד, א

מתחילין לומר בברכה שנייה משיב הרוח ומוריד הגשם בתפלת מוסף של י"ט האחרון של חג ואין פוסקין עד תפלת מוסף של י"ט הראשון של פסח

שולחן ערוך, אורח חיים קיז, א (קטעים)

ברכת השנים צריך לומר בה בימות הגשמים ותן טל ומטר ... ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון ושואלין עד תפלת המנחה של ערב י"ט הראשון של פסח ומשם ואילך פוסקין מלשאול

הפסוקים בלי טעמי המקרא, ושם ה' מובא בכתיב ה'. נוסח הגמרא, השולחן ערוך והקיצור לפי מהדורות ספריא; "..." מסמן דילוג.

⚖️ כתוב במקור / הסבר

בטור הימני מה שכתוב במקור עצמו. בטור השמאלי הסבר, ואם הוא שלנו כתוב כך. ההסבר עוזר להבין, אבל הוא לא חלק מהמקור.

📜 כתוב במקור	🔍 הסבר (ושל מי הוא)
"גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים"	"משיב הרוח ומוריד הגשם": שבח לה' על גבורתו, בברכה השנייה. זו הזכרה, לא בקשה.
"שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים"	בקשה: "ותן טל ומטר לברכה" בברכת השנים.
"כְּדֵי שֶׁיַּגִּיעַ אַחֲרוֹן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לְנָהַר פְּרָת"	מחכים שעולה הרגל שגר הכי רחוק יגיע הביתה לפני שמבקשים גשם (ההסבר שלנו, לפי פשט המשנה).
"עבודה שהיא בלב... זו תפלה"	תפילה היא עבודת ה' שנעשית בלב. בתורה, מיד אחרי "ולעבדו בכל לבבכם", מופיע הגשם.
"מפתח של גשמים"	הגשם בידי ה' בלבד, "שלא נמסרו ביד שליח". לכן מבקשים אותו בתפילה.
"עד תפלת מוסף של י"ט הראשון של פסח"	מאז מפסיקים להזכיר גשם: מתחיל הקיץ.

👥 לימוד בחברותא

בחברותות, עם המקורות שבדף. כל חברותא קוראת את שתי המשניות בתענית, ואחר כך את הגמרא.

1. במשנה תענית א, א: על מה חלוקים רבי אליעזר ורבי יהושע? מה ההבדל בין "להזכיר" ל"לשאול" לפי רבי אליעזר?
2. לפי המשנה תענית א, ג: למה מחכים עד ז' במרחשוון? מי הוא "אחרון שבישראל"? מצאו את נהר פרת במפה.
3. בגמרא תענית ב ע"א: מה הקשר בין "ולעבדו בכל לבבכם" לבין "ונתתי מטר ארצכם"?
4. למה, לדעתכם, דווקא "מפתח של גשמים" לא נמסר לשליח?

🗓️ ציר הזמן של הגשם

מותחים על הלוח (או על חבל בכיתה) ציר מסוכות עד פסח. זוגות מקבלים ארבעה כרטיסים ותולים אותם במקום הנכון:

1. מוסף של שמיני עצרת: מתחילים "משיב הרוח ומוריד הגשם" (שו"ע קיד, א).
2. ליל ז' במרחשוון: מתחילים "ותן טל ומטר לברכה" בארץ ישראל (שו"ע קיז, א).
3. מנחה של ערב פסח: התפילה האחרונה עם "ותן טל ומטר" (שו"ע קיז, א).
4. מוסף של היום הראשון של פסח: מפסיקים "משיב הרוח ומוריד הגשם" (שו"ע קיד, א).

שואלים: באיזה קטע של הציר מזכירים גשם אבל עוד לא מבקשים? (בין שמיני עצרת לז' במרחשוון.) ובאיזה קטע כבר לא מבקשים אבל עוד מזכירים? (מערב פסח במנחה ועד מוסף של היום הראשון.)

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות (בדף זה), ארבעה כרטיסים לציר הזמן, מפה של המזרח התיכון, דף העבודה

1. פתיחה: אדמה יבשה ואדמה ירוקה; מה נוסף לתפילה? (5 דקות)

2. הסבר: הזכרה ושאלה (8 דקות)
3. לימוד בחברותא: משניות תענית והגמרא (12 דקות)
4. ציר הזמן של הגשם (7 דקות)
5. דף עבודה בזוגות (9 דקות)
6. סיכום, מפת החיבורים וכרטיס יציאה (4 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה ההבדל בין "משיב הרוח ומוריד הגשם" לבין "ותן טל ומטר לברכה"?
2. מתי מתחילים כל אחד מהם בארץ ישראל?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. חכמים דחו את הבקשה לגשם בשביל עולי הרגל שגרו הכי רחוק. מה זה מלמד על תפילה: האם אני מתפלל רק על מה שטוב לי?
2. למה, לדעתכם, מתחילים לשבח על הגשם לפני שמתחילים לבקש אותו?

הערכה (מה דעתי?)

1. היום אפשר לחזות גשם בתחזית מזג האוויר. האם לדעתכם זה משנה משהו בתפילה על הגשם? נמקו.

🏁 סיכום השיעור

כל זוג כותב משפט אחד שמתחיל ב"בחורף אני אומר בתפילה... כי...". ב"מפת החיבורים" כותבים בעיגול "ארץ": הגשם ותפילת הגשמים. מסכמים: בחורף אנחנו גם משבחים את ה' על הגשם וגם מבקשים אותו, ודואגים שהגשם יבוא "לברכה" ובזמן הנכון לכולם.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. כתבו את המילים שמוסיפים בברכה השנייה בחורף, ואת המילים שמוסיפים בברכת השנים.
2. למה בארץ ישראל מחכים עד ז' במרחשוון?

💡 הערות למורה

נוסחים: בקהילות רבות אומרים בקיץ "מוריד הטל" בברכה השנייה; לפי הרמ"א (קיד, ג) בני אשכנז אינם מזכירים טל כלל. בנוסח עדות המזרח משתנה בחורף כל נוסח ברכת השנים ("ברך עלינו" בחורף, "ברכנו" בקיץ), ובנוסח אשכנז משתנות המילים "ותן טל ומטר לברכה" / "ותן ברכה" (לפי הסידורים). כדאי שהתלמידים יביאו את הסידור שלהם ויבדקו.

דיני "מי ששכח" מורכבים, ויש גם כלל של שלושים יום למי שמסתפק אם אמר (שו"ע קיד, ח ורמ"א שם), שתלוי בנוסח. בכיתה ו' מספיק העיקרון שבשיעור; בשאלה מעשית שואלים רב.

השיעור מתאים במיוחד לתחילת החורף, סביב ז' במרחשוון. בבתי ספר בחוץ לארץ מתאימים את התאריך לפי שו"ע קיז, א.

📝 בדף העבודה

טבלת הזכרה ושאלה, ציר הזמן מסוכות עד פסח, למה מחכים לז' במרחשוון, מה עושה מי ששכח, ושאלה מסכמת (20 נק') על תפילה וגשם. מחוון מלא בעמוד השני. לתלמידים שזקוקים לתמיכה יש גרסה מותאמת עם מחסן מילים ומשפטי פתיחה.

מקורות

- דברים יא, יג-יד (ספריא)
- משנה, תענית א, א (ספריא)
- משנה, תענית א, ג (ספריא)
- תלמוד בבלי, תענית ב ע"א (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיד, א (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיד, ג ורמ"א (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיד, ה (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיד, ח (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיז, א (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים קיז, ה (ספריא)

מחוון: הזכרת גשמים ושאלת גשמים

1. "משיב הרוח": בברכה השנייה (גבורות, "מחיה המתים") · הזכרה (שבח) · ממוסף של שמיני עצרת · עד מוסף של היום הראשון של פסח (שו"ע קיד, א).
"ותן טל ומטר": בברכת השנים ("ברך עלינו") · שאלה (בקשה) · בארץ ישראל מליל ז' במרחשוון · עד מנחה של ערב פסח (שו"ע קיז, א).

2. מתחילים "ותן טל ומטר" = 2 · מפסיקים "משיב הרוח" = 4 · מתחילים "משיב הרוח" = 1 · "ותן טל ומטר" בפעם האחרונה = 3.

3. ב. כדי שיגיע אחרון שבישראל (עולה הרגל שגר הכי רחוק) לנהר פרת לפני הגשמים.

4. 1. חוזר, כי בימות הגשמים לא הזכיר גשם וגם לא טל (שו"ע קיד, ה). 2. אומרת "ותן טל ומטר" בתוך ברכת "שומע תפילה" (שו"ע קיז, ה).

5. א. (4 נק') הזכרה = שבח לה' על הגשם ("משיב הרוח"); שאלה = בקשה שירד גשם ("ותן טל ומטר").
ב. (6 נק') תפילה היא "עבודה שבלב" (מ"ולעבדו בכל לבבכם") (3 נק'), ומיד אחריה בתורה "ונתתי מטר ארצכם": התפילה קשורה לגשם (3 נק').
ג. (4 נק') הגשם נמצא רק בידי ה', לא בידי מלאך או שליח; לכן פונים אליו בתפילה.
ד. (6 נק') תפילה אישית שיש בה תודה (3 נק') וגם בקשה (3 נק').